

Яцишин О. Діагностика мотивації вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей / О. Яцишин // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2004. – Вип. 10. – С. 153-158.

Яцишин О.

ДІАГНОСТИКА МОТИВАЦІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Відомо, що методи дослідження – це інструмент пізнання істини. Успішність наукової роботи визначатиметься як досконалістю такого інструменту, так і рівнем майстерності вченого, що його застосовує.

Реалізація принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу у вищій школі передбачає використання педагогом методів діагностики, які дозволили б отримати адекватні уявлення про початковий стан та динаміку мотиваційного розвитку кожного студента. Відтак, відбір, розробка та оволодіння методами дослідження мотивації учіння є актуальною проблемою педагогічної теорії та практики.

Варто мати на увазі, що розробка якісних методик, спрямованих на діагностику мотивації особистості, являє собою надзвичайно складне завдання, що пояснюється цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних причин.

1. Об'єктивні труднощі дослідження мотивації породжуються самою природою даного психологічного феномена, про що, зокрема, пише Олена Сидоренко: “Ефективне розв'язання мотиваційних завдань ускладнюється тим, що мотивація як система мотивів певної людини існує згідно власних законів, не завжди зрозумілих і тим більше не завжди доступних для регуляції ззовні. Мотиваційні сили виникають, розвиваються, зіштовхуються і борються одна з одною, слабшають і згасають за своїми власними законами, як сили природної стихії” [11, с. 17].

2. Динамічна природа психічного життя людини і, зокрема, ситуаційний характер мотивів діяльності вимагають використання специфічних підходів до їх діагностування. При цьому, як зауважує М.В.Савчин, проблема полягає в

неймовірній складності побудувати такий експеримент, в якому можна було б простежувати головні етапи мотиваційного процесу, зафіксувати індивідуально неповторні психічні явища [9, с. 40-41].

Аналогічної точки зору дотримується Є.П.Льїн, який пише: “Методів, котрі б дозволили прослідкувати весь процес побудови мотиву, виявити його суттєві моменти і тим самим – структуру мотиву конкретної дії або вчинку, практично немає. В основному методи спрямовані на виявлення особистісних диспозицій (властивостей особистості, установок), котрі, як домінуючі тенденції, можуть вплинути на прийняття рішення й формування наміру, але аж ніяк не відомо, чи вплинули вони на рішення конкретно в даному випадку” [3, с. 339-340].

3. Завдання діагностики мотивів ускладнюється існуючою в психології мотивації понятійною плутаниною. Приймаючи за мотив окремі елементи мотиваційної сфери, автори методик в дійсності часто вивчають різного роду псевдо мотиви (мотиватори).

4. Мотиваційна сфера особистості, утворюючи її ядро, зазвичай приховується людиною (свідомо чи підсвідомо) від стороннього проникнення. У зв'язку з цим для вивчення мотивації пропонують використовувати складні методики так званого проєктивного типу, що є дуже трудомісткими і, крім того, вимагають надзвичайно високої кваліфікації від спеціаліста-психолога. Не випадково серед фахівців існує навіть вузька спеціалізація по роботі з тією чи іншою конкретною проєктивною методикою (ТАТ, тест Роршаха, тест Хекхаузена та ін.).

5. Низький рівень психологічної культури студентів і, відповідно, їх неспроможність адекватно інтерпретувати свої почуття і стани є однією з причин отримання в дослідженнях мотивації учбової діяльності недостовірних даних.

Метою даної статті є аналіз існуючих у психолого-педагогічній науці підходів до вивчення мотивації учіння студентів та обґрунтування принципів мотиваційної діагностики, реалізованих на констатуючому етапі дисертаційного дослідження “Формування мотивації вивчення іноземної мови студентів економічних спеціальностей” (13.00.04).

Традиційно дослідження мотивації здійснюється на основі її динамічного та формально-змістового аналізу. Перший передбачає з'ясування змісту системи наявних мотиваційних утворень, їх структури та ієрархії. Другий полягає у вимірюванні сили та стійкості мотивів, визначенні динамічності мотиваційної сфери піддослідних. Таке поєднання кількісних та якісних психодіагностичних аспектів покликане надати дослідженню більшої об'єктивності.

Втім, формалізація даних психолого-педагогічних досліджень шляхом здійснення кількісного аналізу та створення математичних моделей психологічних явищ пов'язана з низкою проблем методологічного характеру. Не випадково Є.П.Ільїн зазначає, що вимірювання сили мотиву, тобто, по суті – енергетичної характеристики потреби, до цього часу зустрічає значні труднощі [3, с. 300].

Більше того, серед науковців немає згоди стосовно питання про принципову можливість кількісно описати мотиваційний процес особистості. Так, наприклад, А.К.Маркова запевняє: “Мотивацію учіння можна не лише вивчати, але й “вимірювати”. Це надає вивченню більшої об'єктивності, дозволяє порівнювати характер виконання завдання школярами на різних етапах навчання”. При цьому автор наголошує, що спроби кількісного вимірювання мотивів, інтересів учнів учителем обов'язково повинні спиратися на якісний аналіз [5, с. 9].

Протилежної точки зору дотримується О.В.Сидоренко, результатом багаторічних наукових пошуків якої став висновок про те, що “вимірювати мотивацію, скоріш за все, неможливо” [11, с. 10].

Спроби встановити кількісний коефіцієнт рівня мотивації викликає заперечення і в інших авторів. Так, зокрема, Л.М.Фрідман стверджує: “Виразити рівень розвитку мотивації учбової діяльності у вигляді числового коефіцієнта – це вводити себе в оману” [13, с. 115].

Очевидно, що на даному етапі дисертаційного дослідження ми стикнулися з науковою проблемою, суть якої полягає в наступному: “Унікальна специфіка психологічного дослідження поки все ще зводиться до традиційного приписування рангів і чисел явищам, настільки тонким, невловимим і динамічним, що, очевидно, до них може бути застосована принципово інша система реєстрації та оцінки.

Психологія ж ... не змогла поки що довести, що будується на принципово інших засадах” [10, с. 6.].

У зв'язку з цим фахівці в галузі психодіагностики зазначають, що “... явища, які становлять предмет гуманітарних наук, незмірно складніший за ті, котрими займаються точні. Вони набагато важче (якщо взагалі) піддаються формалізації... Вербальний спосіб побудови дослідження тут, як це не парадоксально, виявляється точнішим формально-логічного” [2, с. 107].

Останнє твердження не лише містить констатацію факту існування проблеми, але й позначає перспективи розв'язання суперечливого питання про засоби об'єктивізації у психолого-педагогічних дослідженнях: оперування вербальними даними, як відомо, дозволяє будувати шкали і врешті-решт переходити до числових показників. Втім, очевидно, що суто вербальний спосіб побудови дослідження мотивації учбової діяльності студентів не дозволяє у повній мірі здійснити її динамічний аналіз.

На наш погляд, доцільність позначення явищ мотиваційної сфери числовими показниками викликатиме менше заперечень, якщо погодитись з обґрунтуванням правомірності математичного опису особистого психологічного простору людини, запропонованим Дж.Келлі. Автор теорії особистісних конструктів стверджував, що математичні залежності між судженнями людини відображають психологічні процеси, які лежать в основі цих суджень [12, с. 59].

Це означає, що вимірювання динамічних характеристик мотивації учбової діяльності стає можливим за умови використання у дослідженні методів, які ґрунтуються на інтроспекції та самозвіті особистості. Таким чином, проблема експериментального дослідження мотивів учбової діяльності студентів тісно пов'язана з питанням про їх усвідомленість.

Як свідчить аналіз наукової літератури з проблеми мотивації, для застосування інтроспективних методів вивчення спонук діяльності існують об'єктивні психологічні передумови. Вчені підкреслюють, що структура кожного конкретного мотиву (тобто підстави дії) будується із поєднання тих компонентів, котрі зумовили прийняте людиною рішення. Таким чином, компоненти, як цеглинки,

дозволяють створити будівлю, що називається мотивом. Образ цієї “будівлі” закладається людиною в пам’ять і зберігається не лише в момент здійснення дії або діяльності, але й після їх завершення. Тому про мотив можна робити висновок і ретроспективно (але не лише ретроспективно) [3, с. 118].

Відомо, що в інтроспективних методах дослідження мотивації завжди поєднується відображення внутрішнього світу своєї особистості з особливостями його усвідомлення. Часто ми не усвідомлюємо або неадекватно усвідомлюємо власні переживання. Тому, як і будь-яке самоспостереження, воно має обмежену повноту і точність.

Це змушує багатьох дослідників доволі скептично ставитися до перспектив застосування методів вивчення мотивації, які ґрунтуються на самозвіті особистості.

Наприклад, Р.Р.Бібріх та І.А.Васильєв зауважують, що, відкриті методи, які апелюють до свідомості піддослідних, не дозволяють чітко диференціювати знані й реально діючі мотиви і нерідко вводять дослідника в оману відносно істинної структури учбових мотивів студентів, процесів її перебудови, характеру домінування і т.д. Автори підкреслюють, що для виявлення реально діючих мотивів повинні використовуватися перш за все методи, які дозволяють зробити висновок про спонукання піддослідного, не звертаючись до його самозвіту, наприклад, проєктивні [1, с. 23].

На думку Л.М.Фрідмана, коли мотивацію намагаються встановити з допомогою відкритих методів, то більшою частиною з’ясовують не її, а мотивування. Причина в тому, що справжня мотивація учбової діяльності багатьма не усвідомлюється, учні усвідомлюють цілі окремих дій, з яких складається їх учбова діяльність, а щоб усвідомлювати мотиви всієї учбової діяльності, потрібен високий рівень самопізнання, рефлексії, котрі у більшості школярів слабо розвинуті [13, с. 115].

Водночас С.Г.Москвичов зазначає, що, хоча можливості методів, заснованих на самозвіті, обмежені, правомірність їх застосування не викликає сумнівів. Зокрема, метод альтернативних суджень, до основи якого покладена вербальна аргументація причин власної поведінки, дозволяє встановити переважну спрямованість щодо

виконуваної діяльності та вимірювати ступінь (рівень) виявлення даної якості [6, с. 44].

Крім того, Л.В.Куликов вважає помилковим недооцінювати роль методів інтроспекції при вивченні психологічних явищ особистості: “Шукати опосередковані шляхи діагностики переживань, маючи більш прямий – питання про ці переживання, – було б нераціонально. За цим стояло б також заперечення значення свідомості для особистості, визнання нездатності спостерігати за собою і контролювати свій стан, поведінку, діяльність” [4, с. 47].

Дане твердження повністю відбиває сучасні тенденції в галузі психодіагностики, де піддослідний все частіше розглядається як експерт з питань власного “Я”, що співпрацює з ученими.

Ефективність подібної співпраці залежить як від здатності дослідника встановити довірливі стосунки з учасниками експерименту, так і рівня психологічної культури останніх, зокрема розвитку їх рефлексивних умінь. Будучи повноправним учасником експериментального дослідження, студент повинен володіти методами пізнання свого “Я”, адже, як вказує С.Л.Рубінштейн: “Щоб перевірити показання своєї свідомості, я змушений, стаючи дослідником власної психіки, вдаючись принципово до тих самих засобів, котрими користується в об’єктивному психологічному дослідженні сторонній спостерігач” [8, с. 29].

Використання даних самоспостереження піддослідних відкриває значні можливості для пізнання мотиваційного профілю особистості. Водночас абсолютизація одного з каналів отримання діагностичних даних не може сприяти об’єктивності дослідження.

Психіка індивіда, як відомо, стає доступною для пізнання через аналіз його діяльності. Не дарма С.Л.Рубінштейн підкреслює: “Сторонній спостерігач змушений вдаватися до опосередкованого пізнання моєї психіки через вивчення моєї діяльності не тому лише, що йому безпосередньо не дані мої переживання, але й тому, що по суті не можна об’єктивно встановити психологічний факт чи перевірити об’єктивність психологічного пізнання інакше, як через діяльність, через практику [8, с. 29].

Вчений наголошує, що єдність між свідомістю і діяльністю є основою істинно об'єктивного пізнання психіки [Там саме, с. 30]. Інакше кажучи, найбільш адекватні уявлення про мотиваційний профіль особистості можна отримати за умови поєднання в дослідженні прямих та опосередкованих методів діагностики.

Враховуючи дані фактори при підготовці експериментального дослідження, ми визначили загальний підхід до діагностики мотивів вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей. Зазначений підхід ґрунтується на:

- принципі єдності формування мотивів та їх вивчення;
- змістово-динамічному аналізі мотиваційної сфери особистості;
- комплексному використанні прямих та опосередкованих методик вивчення мотивів;
- системному дослідженні особистісних диспозицій студентів та виявленні домінуючих у них мотиваційних тенденцій;
- вивченні індивідуальних мотиваційних стилів у спеціально змодельованих ситуаціях;
- психологічному просвітництві в середовищі студентів;
- створенні відвертих довірливих стосунків з досліджуваними.

Серед конкретних методик, які застосовувались на констатуючому етапі експерименту були наступні: анкетування (зокрема, використання діагностичних карток); психологічне тестування; елементи проєктивних методик (у мотиваційному тренінгу); бесіди; спостереження; архівний метод (аналіз результатів діяльності студентів); методи самозвіту; метод незакінчених речень; техніка репертуарних решіток Дж.Келлі; методи математичного аналізу.

На кожному етапі дослідження вибір процедур обстеження визначався як характером поставлених цілей діагностики, так і особливостями контингенту піддослідних. Важливою особливістю застосованих методик стала їх адаптація з урахуванням зауваження Ю.М.Орлова про те, що “не кожний з нас може похвалитися правильністю слововживання в психологічному розумінні, а не лише в граматичному” [7, с. 65.].

Підкреслюючи, що мотиви у вигляді певних словесних конструкцій існують у суспільній свідомості і зберігаються в мові, культурі, автор вважає основним завданням учасника психолого-педагогічного дослідження приписування собі спонук поведінки. При обґрунтуванні адекватності даного терміну, вчений вдається до наступних міркувань: “... мотиви ми не пізнаємо в звичному розумінні цього слова. Адже вони нам стають відомими задовго до того, як ми робимо їх предметом свідомого розгляду, як це передбачає процес пізнання” [7, с. 67].

Таким чином, суть зауваження Ю.М.Орлова полягає в наступному: не володіючи мотиваційною метамовою, піддослідний неспроможний адекватно приписати собі мотиви учбової діяльності.

З цієї причини при обстеженні загальної вибірки студентів ми відмовилися від використання методик, які ґрунтуються на ранжуванні конкретних видів мотивів: не розуміючи змісту багатьох учбових спонук, студенти не здатні здійснювати операцію їх диференціації. За подібних обставин продуктивним виявився підхід, що ґрунтувався на оперуванні вербальними судженнями, які розкривають суть окремих мотивів учбової діяльності, з їх подальшою інтерпретацією дослідником.

Ознайомлення майбутніх спеціалістів з термінологією сфери мотивації входило в завдання дисертанта під час роботи зі студентами контрольної і, в першу чергу, експериментальної групи на основному етапі дослідження. Зокрема, великого значення надавалось процедурам семантизації одиниць мотиваційної метамови.

Використання подібних процедур не лише сприяло отриманню більш достовірних даних психолого-педагогічного дослідження, але й дозволило реалізувати виховну функцію навчального предмета “Іноземна мова”, а також підвищити його міжпредметну значущість, забезпечивши, зокрема, зв’язок з навчальним курсом “Педагогіка та психологія”.

Засвоєння членами експериментальної групи словника мотивів відкривало перспективи для використання дослідником комплексу діагностичних методик. Це, в свою чергу, дозволило в найбільшій мірі реалізувати принцип єдності вивчення та формування мотивів: оскільки сама процедура психологічного обстеження виявляє

мотивуючий вплив на людину, то системне застосування методів дослідження підсилює цей ефект.

Як відомо, суттєвою особливістю психолого-діагностичних методик є їх зверненість до особистості піддослідного. Усвідомлення себе об'єктом уваги, безперечно, позитивно позначається на ставленні людини до експериментальних заходів. Крім того, в умовах дослідження з'являється можливість задовольнити актуалізовану в молодому віці потребу в самопізнанні та самоідентифікації. Не випадково студентів, як правило, надзвичайно цікавлять результати опитування, їх інтерпретація експериментатором.

Втім, потрібно враховувати, що комплексне обстеження може виявляти і демотивуючий ефект, оскільки здатне перетворитися на рутинну справу і спричинювати такі негативні ефекти, як: байдужість піддослідних, інколи їх роздратування; небажання давати об'єктивні відповіді на питання або взагалі брати участь в опитуванні. У зв'язку з цим ми прагнули урізноманітнити методи дослідження, модифікувати ті з них, систематичне використання яких було передбачено процедурою експерименту.

В першу чергу йдеться про застосування діагностичних карток, що є різновидом анкети, одна частина якої заповнюється студентом на початку заняття, інша – в кінці роботи. Закладений в даній методиці діагностичний потенціал можливо реалізувати лише при її систематичному тривалому використанні. В нашому дослідженні стійкі та динамічні мотиваційні характеристики учасників експерименту виявлялися з допомогою діагностичних карток впродовж півріччя.

При цьому з метою підтримання активного позитивного ставлення досліджуваних до процесу обстеження, дисертант вдавався до наступних прийомів модифікації методики: через декілька тижнів її регулярного застосування замість карток стали використовувати пусті бланки, на яких слід було спершу по пам'яті відтворити зміст питань, а лише потім дати на них відповіді; згодом питання анкети були сформульовані англійською мовою, в результаті чого процес семантизації окремих лексичних одиниць передбачав реконструкцію початкової будови діагностичної картки. Завдяки застосуванню подібного роду прийомів модифікації

підтримувався інтерес студентів до процесуальних моментів дослідження і, як результат, було забезпечено їх активну участь в обстеженні.

Переклад питань діагностичної картки виявився не єдиним випадком інтегрування експериментальних процедур і навчання іноземної мови. Дослідження підтвердило, що зміст даного предмета при відповідній модифікації дозволяє забезпечити органічне поєднання цих двох видів діяльності і навіть завуалювати факт обстеження. Зазначена закономірність враховувалась нами при створенні та застосуванні окремих методик вивчення мотивації, деякі з яких мали ознаки проєктивних тестів.

Елементи методик, ґрунтованих на механізмі проєкції, використовувались у дослідженні при реалізації принципів контекстного навчання іноземної мови, зокрема під час проведення мотиваційного тренінгу в експериментальній групі. При цьому висновок про психологічні особливості студентів робився на підставі того, як вони сприймають та оцінюють передбачені сюжетом дидактичних ігор та кейсів проблемні ситуації, поведінку людей, які особистісні якості і мотиви вони їм приписують.

Відомо, що у своєму сприйнятті життєвих ситуацій, змодельованих у проєктивних тестах, особистість перетворює їх у відповідності зі своєю індивідуальністю, власним баченням життєвих колізій на основі асоціативних зв'язків, минулого досвіду, домінуючих мотивів, установок і переконань. Таким чином, для виявлення глибинних мотиваційних тенденцій студентів економічних спеціальностей в навчанні іноземної мови використовувались дидактичні ігри та кейсові завдання, тематика яких була пов'язана з проблемою демотивації особистості.

За сюжетом ігор, студенти повинні були діяти як керівники бізнесу, перед якими постала проблема зниження активності співробітників. Діючи як “практичні психологи”, майбутні менеджери повинні були з'ясувати причини регресивної динаміки мотивації працівників та пропонувати шляхи подолання цієї негативної тенденції. З нашої точки зору, механізм проєкції при виконанні подібного роду завдань виявляється в тому, що, вдаючись до тих чи інших стилів мотиваційного

менеджменту в дидактичних іграх, студенти водночас розкривають свої власні психологічні особливості: мотиваційні заходи, які особистість вважає найбільш ефективними для мотивування інших, часто виявляються дієвими при стимуляції її власної учбової діяльності.

Таким чином, плануючи проведення даних процедур обстеження, ми припускали, що студент, учбова діяльність якого відбувається на основі самопримусу, через почуття відповідальності та обов'язку, або той, чия бездіяльність пояснюється надмірним лібералізмом викладачів, при розігруванні ролей буде схильним до застосування імперативних засобів зовнішньо-організованої мотивації. Людина, в структурі мотивів якої домінують спонуки уникнення негативного досвіду, швидше за все, пропонуватиме засоби мотивації, що ґрунтуються на заохоченні та позитивному підкріпленні діяльності і т.д.

Отже, вивчення мотивації, як і будь-яка психодіагностика, має імовірнісний характер. За відсутності методик, що дозволяли б прослідкувати всі етапи мотиваційного процесу, дослідження мотивації здійснюється на основі виявлення та всебічного аналізу особистісних диспозицій, мотиваторів, які з великою вірогідністю будуть задіяні у процесі формування ситуаційної спонуки – мотиву.

Об'єктивне пізнання мотивації ґрунтується на основі її змістово-динамічного аналізу. При цьому кількісні показники рівня розвитку мотивації можна отримати опосередковано, шляхом використання даних самозвіту піддослідних. Якість результатів інтроспекції визначатиметься характером взаємостосунків між учасниками експерименту, рівнем рефлексивних умінь досліджуваних, їх здатністю адекватно описати реалії власного психологічного життя, наявністю у студентів мотивації до самопізнання.

Наше дослідження засвідчило, що в практиці навчання іноземної мови діагностичні процедури можуть бути завуальовані та інтегровані до навчального матеріалу. Було виявлено, що мотиваційний тренінг володіє ознаками проєктивної діагностичної методики, що робить актуальним завдання її подальшої валідації та стандартизації.

Література:

1. Бибрих Р.Р., Васильев И.А. Особенности мотивации и целеобразования в учебной деятельности студентов младших курсов // Вестн. Моск. ун-та. Серия 14, Психология. – 1987. – № 2. – С. 20-30.
2. Грекова И. Методологические особенности прикладной математики на современном этапе её развития. // Вопросы философии, 1976, № 6, с. 104-114.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
4. Куликов Л.В. Психологическое исследование: методические рекомендации по проведению. – СПб., Речь, 2001. – 184 с.
5. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
6. Москвичов С.Г. До питання про методологію дослідження проблеми мотивації // Філософ. і соціол. думка. – 1991. – № 4. – С. 35-49.
7. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 286 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Издательство “Питер”, 2000. – 720 с.
9. Савчин М.В. Динаміка мотивації відповідальної поведінки особистості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 39-48.
10. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: ООО „Речь”, 2002. – 350 с.
11. Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг. – СПб.: Речь, 2000. – 234 с.
12. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Ю.М.Забродина и В.И.Похилько. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.
13. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.

Анотація:

У статті піднімається проблема діагностики мотивації учіння. Аналізуються загальні підходи, принципи, конкретні методики дослідження мотивації вивчення іноземної мови студентами ВНЗ.

Summary:

The problem of diagnosing motivation to learn is raised in the article. General approaches, principles, specific methods of researching motivation to learn a foreign language by university students fall under analysis.